

بانکداری اسلامی در برخی از کشورهای جهان

خدیدجه تقی‌زاده^۱

قانون بانکداری اسلامی در ایران در سال ۱۳۶۲ به تصویب رسید و براساس آن بانک‌ها ملزم شدند در مدت سه سال تمام عملیات بانکی خود را در قالب بانکداری بدون ربا انجام دهند. در کشور پاکستان برای رشد بانکداری اسلامی سه استراتژی یعنی تأسیس بانک‌های کاملاً اسلامی نوپا با مشارکت بخش خصوصی، ایجاد بانک‌های تجاری به عنوان مکمل بانک‌های اسلامی، ایجاد یک باجه مخصوص عملیات بانکداری اسلامی در تمام شعب بانک‌های تجاری را در دستور کار قرار گرفت. در کشور مالزی نیز در سال ۱۹۹۳ طرحی تحت عنوان طرح بانکداری بدون ربا به اجرا درآمد و در سال ۱۹۹۶ بانک ملی مالزی با هدف انتشار جزئیات عملیات بانکداری اسلامی (ترازنامه، حساب سود و زیان) صورت مالی را به عنوان الگو برای نهادهای بانکی ارائه‌دهنده خدمات بانکداری اسلامی منتشر کرد. همچنین، شورای ملی مشورتی بانکداری اسلامی مالزی در سال ۱۹۹۷ تأسیس شد. در نهایت از نظام بانکی کشور مالزی سیستم بانکداری دوگانه یا دو سویه می‌توان نام برد. کشور انگلیس نخستین کشور غربی است که به تأسیس بانکداری خرد براساس قوانین اسلام اقدام نمود. بر این اساس، بانک اسلامی بریتانیا با تصویب FSA در سال ۲۰۰۴ تأسیس شد. کشورهای دیگر نظیر مصر، اردن، سودان، عربستان سعودی، بنگلادش و ترکیه نیز دارای یک یا چند بانک اسلامی در سیستم بانکی خود هستند که در این بانک‌ها عملیات بانکی براساس قوانین شریعت انجام می‌گیرد و مبنی بر سه اصل تسهیم سود و زیان و اصلی مبتنی بر هزینه و دستمزد و اصل خدمات بدون بهره می‌باشد. اگرچه منظور از طرح مباحث بانکداری اسلامی در سایر کشورها الگوبرداری کامل از آنها نیست، لذا تجربیات سایر کشورها می‌تواند برای نظام بانکی کشور راهگشا باشد و با بهره‌گیری از این تجارب در طرح تحول نظام بانکی کشور تا حدی از ابهامات و مشکلات موجود کاسته شود، لذا در این مقاله چگونگی فعالیت بانک‌های اسلامی در کشورهای منتخب مورد بررسی قرار گرفته است.

واژه‌های کلیدی: بانکداری اسلامی، پاکستان، مالزی، انگلیس، ارزیابی بانکداری اسلامی، عملکرد بانک‌های اسلامی.

* این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی "مطالعات پشتیبان طرح تحول اقتصادی در حوزه تحول بانکی" در معاونت امور اقتصادی می‌باشد.

k.taghizadeh@yahoo.com

۱. رئیس گروه مطالعات مالیه بین‌المللی.

۱. مقدمه

بانک و نهادهای مالی اسلامی ابتدا در سال ۱۹۶۳ یعنی قریب به پنجاه سال پیش آغاز بکار کردند و آن زمانی بود که بانک پس انداز میت قمبر^۲ بصورت بانکی بدون بهره در مصر آغاز بکار کرد. بانک مذکور یک بانک پس انداز بود که می توانست شاخه‌هایی را نیز برای خود تأسیس نماید، اما به دلیل تهدیدهایی که از سوی سیستم مدیریتی کشور مصر صورت گرفت مجبور شد در سال ۱۹۷۱ فعالیت خود را متوقف سازد. سال ۱۹۷۴ در پاکستان توصیه شد که بانک‌های اسلامی و بانک توسعه اسلامی ایجاد شود. در دهه ۸۰ میلادی انواع بانک‌های اسلامی و نهادهای مالی اسلامی عملیات خود را در کشورهای اسلامی آغاز نمودند. در این زمان کشورهایی مانند ایران و پاکستان تصمیم گرفتند بانکداری اسلامی را در تمام بخش‌های بانکی به اجرا درآورند. سایر کشورها نیز اجازه دادند بانک‌های اسلامی در کنار بانک‌های متداول و موجود به فعالیت پردازند.

قابل ذکر است که در پاکستان فرایند شکل‌گیری نهادهای مالی اسلامی تدریجی بوده و از سوی دیگر در ایران تبدیل بانک‌های سنتی و نهادهای مالی به نوع اسلامی بسیار سریع صورت گرفته است. در ایران قانون بانکداری بدون ربا در سال ۱۳۶۲ به تصویب رسید. نکته قابل توجه اینکه در پنجاه کشور دنیا نظیر آلبانی، الجزیره، استرالیا، باهاما، بحرین، بنگلادش، کانادا، مصر، فرانسه، آلمان، هند، ایتالیا، اندونزی، لوکزامبورگ، روسیه، ترکیه و آمریکا بانک‌های اسلامی و نهادهای مالی اسلامی به فعالیت مشغول هستند.

۲. تاریخچه بانکداری اسلامی

در سال ۱۹۶۳ بانک‌های پس انداز اسلامی در مصر تأسیس شدند و پس از آن دولت مصر اصرار کرد قوانین بانک‌های تجاری بر این بانک‌ها نیز اعمال گردد. در سال ۱۹۶۸ بانک پس اندازهای مصر تعطیل شد و به جای آن در سال ۱۹۷۱ بانک اجتماعی ناصر به عنوان یک مؤسسه اسلامی تأسیس گردید.

شروع واقعی کار بانک‌های اسلامی به سال ۱۹۷۴ باز می‌گردد چراکه در این سال قیمت نفت افزایش یافت. از آن پس تاکنون بانک‌های اسلامی در میان کشورهای عربی، پاکستان، ایران و آسیای جنوب شرقی گسترش یافته‌اند. بانک اسلامی دویی در سال ۱۹۷۵ و خانه تأمین مالی کویت در سال ۱۹۷۷ تأسیس شدند، همچنین بانک اسلامی فیصل مصر و سودان توسط شاهزاده محمدبن فیصل سعودی در سال‌های ۱۹۷۷ و ۱۹۷۸ راه‌اندازی شدند.

پس از انقلاب اسلامی در سال ۱۹۷۹ مقامات جمهوری اسلامی ایران سیستم عملیات بانکداری اسلامی را وارد بازار خود نمودند و سپس پاکستان در سال ۱۹۸۰ شروع به اسلامی کردن سیستم بانکداری خود نمود. علاوه بر این، بانک‌های اسلامی اردن در سال ۱۹۷۸ راه‌اندازی شدند. بانک اسلامی بحرین در سال ۱۹۸۱ و بانک اسلامی قطر در سال ۱۹۸۳ تأسیس گردیدند. علاوه بر این موارد نخستین مؤسسه‌های مالی اسلامی مالزی و بنگلادش در سال ۱۹۸۳ به وجود آمدند. در سال ۱۹۷۳ بانک امانه فیلیپین به منظور رفع نیازهای جمعیت مسلمان این کشور توسط دولت راه‌اندازی شد با این وجود این بانک یک بانک کاملاً اسلامی نبود. در سال ۱۹۸۳ خانه تأمین مالی اسلامی در لوکزامبورگ راه‌اندازی شد که اولین تلاش در این زمینه در دنیای غرب بود. بانک اسلامی بین‌المللی دانمارک در کپنهاگ و شرکت سرمایه‌گذاری اسلامی ملبورن استرالیا هم در این زمان تأسیس شدند. در عربستان سعودی قوانین شریعت در مورد تمام فعالیت‌های بانکداری اعمال شدند و بهره ممنوع گردید اما مضاربه بکار گرفته نشد. بانک‌های تجاری بهره ثابت و کارمزد خدمات را وضع کردند که باعث شد بسیاری از مردم در عربستان از نحوه تفسیر قانون شریعت ناامید گردند. در سال ۱۹۸۴ شرکت سرمایه‌گذاری و بانکداری الرجیحی یک مجوز بانکداری اسلامی دریافت کرد. یک سال بعد این گروه بانکداری به بزرگترین بانک اسلامی دنیا تبدیل شد و ۳۰ شعبه در عربستان و شعبه‌هایی در لندن، ژنو و بانکوک داشت. در سال ۱۹۸۵ یک تاجر عربستانی گروه بانک‌های اسلامی البرکه را تأسیس کرد که مالک یک شرکت سرمایه‌گذاری در لندن و بانک‌هایی در تونس و ترکیه بود. موفقیت اولیه بانک بین‌المللی اسلامی البرکه در لندن در سال ۱۹۹۲ در یک فضای کاملاً رقابتی چشمگیر بود. پس از آنکه فعالیت البرکه به عنوان یک بانک در لندن متوقف شد مؤسسات بانکی اسلامی تنها می‌توانستند به عنوان شرکت‌های سرمایه‌گذاری فعالیت کنند. ناصر و دیگران (۱۹۹۹) چنین استدلال می‌کنند که مقبولیت سیستم بانکداری اسلامی تنها به بانک‌های اسلامی محدود نمی‌شود. بانک‌های تجاری بین‌المللی بزرگ به سیستم بانکداری اسلامی علاقه‌مند شده‌اند و برخی بانک‌های اروپایی محصولات مالی اسلامی ارائه می‌دهند که باجه‌های اسلامی نامیده می‌شوند مانند بانک سرمایه‌گذاری HSBC^۱، شرکت‌های بانکداری سوئیس، شرکت سرمایه‌گذاری حلال دوسویه، شرکت بین‌المللی البرکه (عبدالرحیم، ۲۰۱۰).

1. Hongkong and Shanghai Banking Corporation

جدول ۱. تأسیس بانک‌های اسلامی

نام بانک	سال	کشور
بانک اسلامی مصر	۱۹۶۳	مصر
بانک اجتماعی ناصر	۱۹۷۱	مصر
بانک اسلامی دبی	۱۹۷۵	دبی امارت متحده عربی
خانه تأمین سرمایه کویت	۱۹۷۷	کویت
بانک اسلامی فیصل	۱۹۷۷	مصر
بانک اسلامی فیصل	۱۹۷۸	سودان
سیستم بانکداری اسلامی	۱۹۷۹	ایران
سیستم بانکداری اسلامی	۱۹۸۰	پاکستان
بانک اسلامی اردن	۱۹۷۸	اردن
بانک اسلامی بحرین	۱۹۸۱	بحرین
بانک اسلامی قطر	۱۹۸۳	قطر
بانک اسلامی مالزی	۱۹۸۳	مالزی
بانک اسلامی بنگلادش	۱۹۸۳	بنگلادش
بانک امانا فیلیپین	۱۹۷۳	فیلیپین
خانه تأمین سرمایه اسلامی لوکزامبورگ	۱۹۸۳	دانمارک
بانک اسلامی بین المللی دانمارک	۱۹۸۳	کپنهاگ / دانمارک
شرکت سرمایه گذاری اسلامی	۱۹۸۳	ملبورن استرالیا
شرکت سرمایه گذاری بانکي الرجحي	۱۹۸۴	عربستان سعودی / لندن / ژنو / بانکوک
گروه بانکداری اسلامی البرکه	۱۹۸۵	لندن / تونس / ترکیه

مأخذ: عبدالرحیم، ۲۰۱۰.

۳. تجربه اجرای بانکداری اسلامی در کشورهای منتخب

۳-۱. بانک توسعه اسلامی^۱

این بانک در ۱۵ شوال ۱۳۹۵ هجری قمری (۲۰ اکتبر ۱۹۷۵) فعالیت خود را بطور رسمی آغاز نمود. هدف بانک مزبور کمک به توسعه اقتصادی و پیشرفت اجتماعی کشورهای عضو و جامعه اسلامی بطور انفرادی و نیز بطور مشترک برطبق اصول شریعت اسلامی است. وظایف بانک مشارکت در سرمایه سهامداران و وام‌های بلاعوض برای پروژه‌ها و مؤسسات تولیدی در کنار تأمین مالی کشورهای عضو برای توسعه اقتصادی و اجتماعی است، تأسیس و اداره صندوق‌های ویژه برای اهداف خاص شامل یک صندوق برای کمک به جوامع اسلامی در کشورهای غیرعضو به همراه تأسیس صندوق وجوه امانی است. به بانک اجازه داده شده تا سپرده‌ها را قبول کند و دارایی‌های خود را به هر طریقی بالا ببرد.

1. Islamic Development Bank (IDB)

بانک عهده‌دار مسئولیت کمک به ترویج تجارت خارجی مخصوص در کالاهای سرمایه‌ای میان کشورهای عضو است.

این بانک کمک‌های فنی به کشورهای عضو ارائه داده و امکانات آموزشی را برای پرسنلی که در فعالیت‌های توسعه اشتغال دارند، فراهم می‌آورد. می‌بایست تحقیقاتی را برای قادر ساختن فعالیت‌های بانکی، مالی و اقتصادی در کشورهای مسلمان برای مطابقت با شریعت بر عهده دارند، گسترده‌تر سازد.

بانک توسعه اسلامی در امر تأسیس بانک‌های اسلامی در سراسر دنیا نقش فعالی ایفا کرده است، بطوری که طی ۲۰ سال از تاریخ تأسیس (۱۹۹۵-۱۹۷۵) بیش از ۶۰ بانک اسلامی و خانه‌های تأمین مالی- سرمایه‌گذاری در کشورهای مختلف جهان تأسیس نموده است (میرجلیلی، ۱۳۷۴).

۳-۱-۱. تجهیز و تخصیص منابع

بانک توسعه اسلامی برای تجهیز منابع از روش مشارکت استفاده می‌کند به این معنا که کشورهای اسلامی با پرداخت حق عضویت منابع بانک را تأمین می‌کنند و در واقع سهامداران بانک شمرده می‌شوند. این بانک برای تخصیص منابع و حمایت مالی از طرح‌ها و پروژه‌های عمرانی کشورهای عضو از روش‌های ذیل استفاده می‌کند:

- وام بدون بهره بانک بخشی از منابع را برای طرح‌های عام‌المنفعه کشورهای عضو بصورت وام بدون بهره می‌پردازد و تنها کارمزد عملیات اعطاء وام را دریافت می‌کند.
- مرابحه بانک کالاهای مورد نیاز مشتریان برای طرح‌های عمرانی و سرمایه‌گذاری در کشورهای عضو را بصورت نقد خرید و بصورت مرابحه نسیه همراه با سود معین واگذار می‌کند.
- اجاره به شرط تملیک بانک، سرمایه‌های ثابت طرح‌های عمرانی کشورهای عضو را تهیه می‌کند و بصورت اجاره به شرط تملیک واگذاری می‌نماید.
- مشارکت بانک بخشی از سرمایه مورد نیاز فعالیت‌های اقتصادی سودآور را با قرارداد شرکت تأمین کرده و در سود حاصل با آنان شریک می‌شود.
- استصناع بانک ماشین‌آلات و کالاهای مورد نیاز مشتریان را به قرارداد استصناع تأمین می‌کند.
- اعطاء خط اعتباری بانک توسعه اسلامی، بخشی از منابع مالی خود را در اختیار مؤسسه‌های مالی و بانک‌های اسلامی قرار می‌دهد تا آنها برای پروژه‌های کوچک تسهیلات اعطاء کنند (موسویان، ۱۳۸۹).

جدول ۲. فعالیت‌های بانک توسعه اسلامی

تخصیص منابع			تجهیز منابع		
سود	رابطه حقوقی	نوع تسهیلات	سود	رابطه حقوقی	نوع سپرده
کارمزد	قرض بدون بهره	وام بدون بهره			
معین	بیع	مراجعه			
معین	اجاره	اجاره به شرط تملیک	متغیر	شرکت	حق عضویت
متغیر	شرکت	مشارکت			کشورهای اسلامی
معین	استصناع	استصناع			
معین	وکالت	اعطاء خط اعتباری			

مأخذ: موسویان، ۱۳۹۰.

۲-۳. بانکداری اسلامی در پاکستان

روند اسلامی کردن سیستم بانکی پاکستان از سال ۱۹۷۹ آغاز گردید. پیش از این در سپتامبر ۱۹۷۷ وظیفه تهیه و تدوین طرحی منطبق بر شریعت اسلامی برای اقتصاد کشور به شورای جهان‌بینی اسلامی پاکستان واگذار شد. بنابراین، در نوامبر ۱۹۷۷ شورا گروهی از اقتصاددانان و خیرگان امور بانکی را تعیین کرد. اعضای هیأت یاد شده گزارش خود را در فوریه ۱۹۸۰ به شورای جهان‌بینی اسلامی پاکستان تسلیم کرد. در جهت تطبیق کامل گزارش یاد شده با اصول اسلامی، شورا اصلاحات و تعدیلات لازم را در آن معمول و پس از حکم و اصلاح و آماده‌شدن کامل آن گزارش آماده شده را در ژوئن ۱۹۸۰ به ریاست جمهوری پاکستان ارائه نمود (میرجیلی، ۱۳۷۴).

پس از اعلام دولت پاکستان مبنی بر ممنوعیت انجام معاملات ربوی در تمام نظام مالی - که شامل بانک‌ها نیز می‌شد - بانکداری براساس نرخ بهره ممنوع گشت. در هماهنگی با دستورات صادره از سوی دولت پاکستان در ژانویه ۱۹۸۰ بوجه‌های مجزایی در بانک‌های تجاری و نیز یک بانک خارجی برای سپرده براساس روش مشارکت در سود و زیان (PLS)^۱ تأسیس گردید. طی سال‌های (۱۹۸۰-۱۹۸۲) اقداماتی به منظور ایجاد ابزارهای جدید غیرربوی به عمل آمد که این اقدامات شامل عملیات خرید و فروش کالاهای دولتی و نمایندگی‌های وابسته به دولت، اسناد صادراتی، سرمایه‌گذاری در سهام در امر مشارکت، پرداخت وام به مؤسسه اعتباری تخصصی که قبلاً فعالیت‌های خود را به عملیات غیرربوی تغییر داده بودند، وام‌دهی براساس اصول مشارکت، اجاره به شرط تملیک و مضاربه می‌باشد. در اوایل ژانویه ۱۹۸۵ اقدامات جدید به اجرا درآمد. بدین ترتیب اولین مرحله تطبیق کل نظام مالی با موازین اسلامی تکمیل گردید (حسن‌زاده، ۱۳۸۵).

1. Profit and Loss Sharing

در اوایل آوریل همان سال تمام وام‌های اعطایی به مؤسسات بخش خصوصی از جمله اشخاص نیز به روش‌های مشخص محدود گردیده و پس از آن بانک‌های اسلامی باید براساس قواعد مشخص شده در چارچوب شریعت به اداره سیستم بانکی خود می‌پرداختند (هدایتی، ۱۳۷۷). برای رشد بانکداری اسلامی در پاکستان بانک مرکزی این کشور سه استراتژی را بطور پیگیر در دستور کار خود قرار داده است:

- تأسیس بانک‌های کاملاً اسلامی نوپا با مشارکت بخش خصوصی
 - ایجاد بانک‌های تجاری به عنوان مکمل بانک‌های اسلامی
 - ایجاد یک باجه مخصوص عملیات بانکداری اسلامی در تمام شعب بانک‌های تجاری
- در راستای بانک‌های کاملاً اسلامی در اوایل دسامبر سال ۲۰۰۱ بانک مرکزی پاکستان جزئیات و معیارهای تشکیل بانک‌های تجاری اسلامی منطبق با اصول اسلامی در بخش خصوصی را منتشر کرد. برای ایجاد بانک‌های تجاری مکمل در چهارم نوامبر ۲۰۰۲ قوانین جدیدی به تصویب رسید و بعدها در بخش ۲۳ قوانین بانکداری به عنوان اصول پذیرفته شده در نظر گرفته شده است که مهم‌ترین اصل آن این است که عملیات بانکداری می‌بایست تماماً براساس دستورات اسلام تأکید شده در قرآن و سنت باشد. بر همین مبنا بانک‌های تجاری اجازه یافتند که در کنار عملیات بانکداری اسلامی به فعالیت پردازند (طاهری، ۱۳۸۵).
- ایجاد باجه‌های مستقلی در داخل هر یک از بانک‌های تجاری با دستورالعمل‌های قانونی و الزامات مورد نیاز مورد پیگیری قرار گرفت. شیوه جداسازی سرمایه بانکداری اسلامی از سرمایه بانک‌های تجاری نیز در پاکستان مورد توجه قرار گرفت، زیرساخت‌ها و تهیه ملزوماتی مانند برنامه‌های آموزشی نیز در این زمینه مورد نظر بوده است.
- بانک‌ها باید مطمئن شوند که حساب سپرده‌های بانکداری اسلامی از حساب خود بانک متمایز بوده و آمارهای معاملات و دارایی‌ها، تعهدات، هزینه‌ها و درآمد باجه‌ها و بخش‌های بانکداری اسلامی و میزان موجودی و ذخیره نقدی آنها بطور شفاف اعلام شود (طاهری، ۱۳۸۵). قواعدی که توسط بانک‌های اسلامی برای اعطاء تسهیلات پذیرفته شده است را در چهار گروه می‌توان ارائه کرد (حسن‌زاده، ۱۳۸۵):

– اصل تسهیم سود و زیان^۱

– اصل مبتنی بر هزینه و دستمزد^۲

1. Profit and Loss Sharing
2. Fees Based

۱- اصل خدمات بدون بهره^۱

۲- اصل تابعه کمکی^۲

۱-۲-۳. شیوه‌های تأمین مالی (تخصیص منابع) در نظام بانکداری پاکستان

تأمین مالی در نظام بانکداری پاکستان به روش‌های زیر انجام می‌پذیرد (حسن زاده و سلطانی، ۱۳۸۵).

- مشارکت، گواهی مدت‌دار، مشارکت سهمی، مشارکت در اجاره (این قراردادها در چاقوب اصل تسهیم در سود و زیان صورت می‌پذیرد).
- خرید دین، خرید اوراق تجاری، قرارداد بیع متقابل، فروش اقساطی، تأمین مالی اجاره، اجاره به شرط تملیک، تأمین هزینه توسعه وام‌های بدون بهره با کارمزد (این قراردادها براساس اصل مبتنی بر هزینه و دستمزد صورت می‌پذیرد).
- قرض الحسنه (براساس خدمات بدون بهره)

مهم‌ترین روش‌های تأمین مالی در پاکستان به شرح ذیل قابل تعریف می‌باشد:

مضاربه^۳

مشارکت

گواهی‌های مدت‌دار مشارکت^۴

مشارکت سهامی^۵

اجاره و اجاره به شرط

فروش اقساطی و خرید

قرض الحسنه

۲-۲-۳. روش‌های تجهیز منابع مالی

حساب‌های جاری، سپرده‌های پس‌انداز، سپرده‌های ثابت و سرمایه‌گذاری و سایر انواع سپرده‌ها روش‌هایی هستند که برای تجهیز منابع پولی در پاکستان مورد استفاده قرار می‌گیرند. سپرده‌های سرمایه‌گذاری مهم‌ترین منبع مالی برای بانک‌ها هستند. اینگونه سپرده‌ها بیشتر شبیه به سهام شرکت‌ها هستند تا به سپرده‌های معمولی مدت‌دار و پس‌انداز (حسن زاده و سلطانی، ۱۳۸۵).

1. Free Services
2. Ancillary Principi
3. Muzarabah
4. Participation Time Certificates (PTCs)
5. Equity Participation

۳-۲-۳. وضعیت صنعت تأمین مالی اسلامی در پاکستان

تجربه پاکستان از دهه ۱۹۸۰ شامل درس‌های کلیدی به شرح ذیل می‌باشد:

- در راستای مقبولیت و توسعه صنعت تأمین مالی اسلامی باید اجازه داده شود که این صنعت روند تدریجی و تکاملی خود را طی کند.
- برای اینکه با تغییرات مورد نیاز در یک بازار پویا تطبیق حاصل شود انعطاف‌پذیری بجای سختگیری توصیه می‌شود.
- بازاریان و مشتریان باید به تطابق صنعت تأمین مالی اسلامی با شریعت اعتماد داشته باشند تا سالم بودن سیستم تضمین گردد.
- تمام سهامداران مورد بحث شامل قانونگذاران و صنعت باید به خوبی برای راه‌اندازی سیستم جدید تجهیز شده و آماده باشند.

تجارب و درس‌های ارزشمندی که توسط سیاستگذاران و افراد دست‌اندرکار این صنعت بدست آمد به راه‌اندازی مجدد بانکداری اسلامی در دهه ۱۹۹۰ در پاکستان کمک کرده است. از سال ۲۰۰۱ معرفی سیاست بانکداری اسلامی یکی از عوامل مهم استراتژی بخش مالی بانک دولتی پاکستان^۱ بوده است. در این سیاست بانکداری اسلامی به اندازه توسعه صنعت تأمین مالی مرسوم (سنتی) و بطور یکپارچه با آن بصورت مستمر و تدریجی ارتقاء یافته است. بانک دولتی پاکستان مجوزهایی برای بانک‌های اسلامی مستقل و بانک سرمایه‌گذاری المیزان صادر نموده است. این بانک به عنوان بانک سرمایه‌گذاری اسلامی فعالیت می‌کند و نخستین بانک اسلامی پاکستان است که از بانک دولتی پاکستان مجوز گرفته است. به علاوه، بانک دولتی پاکستان به بانک‌های سنتی اجازه می‌دهد شعبات اسلامی تأسیس کنند یا واحدهای تابعه اسلامی داشته باشند و خدمات مالی اسلامی گسترده‌ای ارائه دهند.

بانک دولتی پاکستان یک مکانیزم جامع و قوی برای مطابقت با شریعت ارائه نموده است تا اعتماد مشتریان و سرمایه‌گذاران به صنعت بانکداری اسلامی را جلب کند. این مکانیزم سه رکن اصلی دارد یک هیأت شریعت در بانک دولتی پاکستان سیاست‌ها و دستورالعمل‌ها و همچنین معیارهای مناسب برای مشاورین را تعیین و تأیید می‌کند، مشاورین شریعت در تمام بانک‌ها آنها را (بانک‌ها را) هدایت می‌کنند و آسایش خاطر مشتریان در مورد خدمان مالی اسلامی را تأمین می‌کنند و سیستم حسابرسی شریعت.

1. The State Bank of Pakistan (SBP)

بانک دولتی پاکستان ۹ مدل توافقنامه و قرارداد برای شیوه اصلی تأمین سرمایه اسلامی ارائه نموده و همچنین دستورالعمل‌های حسابرسی مطابق با شریعت را نیز برای بانک‌ها مشخص نموده است که ابتدا تمام آنها با رأی و نظر هیأت شریعت به تصویب رسیده است. امروزه شش بانک کاملاً اسلامی^۱ و ۱۳ بانک سنتی با شبکه‌ای متشکل از ۱۷۰ شعبه به ارائه خدمات می‌پردازند. مجموع دارایی‌های بانک‌های اسلامی نزدیک به ۱۳۵ میلیارد روپیه است (تا پایان مارس ۲۰۰۷) در حالی که سپرده‌ها و سرمایه‌گذاری‌های اسلامی به ترتیب ۲/۹ و ۲/۴ درصد سهم بازار را در اختیار دارند (اختر، ۲۰۰۷).

۳-۳. بانکداری اسلامی در مالزی

در مالزی مقررات اسلامی و قوانین بانکداری اسلامی بطور مجزا در کنار مقررات بانکداری ربوی حاکم هستند. در مالزی نخستین بانک اسلامی در اول ژوئیه ۱۹۸۳ به نام بانک اسلامی مالزی برهاد (BIMB) فعالیت خود را آغاز نمود. این بانک پس از یک دهه فعالیت، نهاد بانکی قابل اتکایی شد و حوزه فعالیتش در سرتاسر کشور گسترش یافت. هدف بلندمدت بانک مرکزی مالزی ایجاد نظام بانکی اسلامی است که بطور موازی با نظام بانکی متعارف فعالیت کند و مانند هر نظام بانکی دیگر نظام بانکداری اسلامی برای معتبر بودن باید سه شرط زیر را تأمین کند:

• داشتن تعداد زیادی مشتری و شعبه، عرضه گسترده‌ای وسیع از خدمات، تأمین تعامل با بازار اسلامی پولی. همچنین، نظام بانکداری اسلامی باید با ارزش‌های اجتماعی و اقتصادی اسلامی سازگار بوده و در صورت و معنا اسلامی باشد (آذری‌نیا، ۱۳۸۵).

در چهارم مارس ۱۹۹۳ بانک مرکزی این کشور طرحی را تحت عنوان "طرح بانکداری بدون ربا" به اجرا درآورد. در اکتبر سال ۱۹۹۶ بانک مرکزی مالزی با هدف انتشار جزئیات عملیات بانکداری اسلامی (ترازنامه و حساب سود و زیان) صورت مالی‌ای را به عنوان الگو برای نهادهای بانکی ارائه‌دهنده خدمات بانکداری اسلامی منتشر کرد. بانک مرکزی مالزی، شورای مشورتی بانکداری اسلامی به عنوان بالاترین نهاد برای نظارت بر بانکداری اسلامی در اول مه ۱۹۹۷ تأسیس کرد.

1. Islamic Banking System (IBS)

در اول اکتبر ۱۹۹۹ دومین بانک اسلامی مالزی با نام بانک معامله مالزی برهاد^۱ کار خود را در این کشور آغاز کرد. بانک یاد شده در اثر ادغام دو بانک تحت عنوان "بانک بومیپوترا برهاد"^۲ و "بانک تجاری برهاد"^۳ تأسیس شد (آذری‌نیا، ۱۳۸۵).

۳-۱-۳. تجهیز و تخصیص منابع مالی در بانکداری اسلامی مالزی

شیوه‌های تأمین مالی در نظام بانکداری اسلامی در مالزی عبارتند از:

- مضاربه- مشارکت (بر اساس اصل تسهیم سود و زیان)
- مرابحه، اجاره، خرید دین، اجاره به شرط تملیک، کفالت و کالت، حواله، اجرت، فروش اقساطی
- قرض الحسنه (بهای خدمات)
- رهن- ودیعه (اصل تابعه یا کمکی)

مالزی از چند مفهوم بانکداری اسلامی در طرح بانکداری بدون ربا استفاده می‌کند که با وجود تفاوت‌های اسمی در عنوان با مفاهیم مورد استفاده در عقود اسلامی بانکداری بدون ربا در ایران ماهیتاً منطبق می‌باشد. با این حال، تفاوت‌هایی در نحوه بکارگیری مفاهیم در این دو نظام بانکداری اسلامی مشاهده می‌شود، لذا سایر مفاهیم استفاده شده در نظام بانکداری اسلامی مالزی به شرح ذیل می‌باشد (فرجی، ۱۳۸۴):

الف) ودیعه با ضمانت

ب) مضاربه

ج) مشارکت

د) مرابحه

ه) بیع دین

و) استجار

۳-۱-۱-۳. تجهیز منابع در بانکداری اسلامی مالزی

از نظر شرعی منابع وجوه در سیستم بانکداری اسلامی مالزی عمدتاً به دو دسته تقسیم می‌شوند.

الف) حساب‌های منطبق بر عقد ودیعه که شامل حساب‌های جاری و پس‌انداز می‌باشند.

ب) حساب‌های منطبق بر عقد مضاربه که موسوم به حساب‌های سرمایه‌گذاری می‌باشند.

1. Bank Muamalat Malaysia Berhad (BMMB)
2. Bank Bumiptra Malaysia Berhad (BBMB)
3. Bank of Commerce Malaysia Berhad (BOCB)

نکته قابل توجه در بررسی منابع و مصارف طرح بانکداری اسلامی مالزی این است که بانک در استفاده از منابع مالی جهت اعطاء تسهیلات متنوع به متقاضیان دارای اختیار بیشتری است. بانک می‌تواند به صلاحدید خود کلیه وجوه حاصل از عقود ودیعه (جاری و پس‌انداز) را مورد استفاده قرار دهد و تنها ملزم به تطابق تأمین مالی با اصول شریعت می‌باشد. همچنین، عقد مضاربه در حساب‌های سرمایه‌گذاری معنای وسیع‌تری دارد و به مصارف بازرگانی و محدودیت زمانی منحصر نمی‌شود. بر این اساس، انواع حساب‌های بانکداری اسلامی از نظر شکلی شامل موارد زیر هستند:

- حساب جاری
- حساب‌های پس‌انداز
- حساب‌های سرمایه‌گذاری عام

۲-۱-۳-۳. تخصیص منابع در بانکداری اسلامی مالزی

روش‌های سرمایه‌گذاری (و اعطاء تسهیلات) در طرح بانکداری اسلامی مالزی به شرح ذیل می‌باشد (فرجی، ۱۳۸۴):

- الف) خرید اوراق سرمایه‌گذاری دولتی
- ب) سرمایه‌گذاری در سهام
- ج) تأمین مالی پروژه‌ها
- د) تملک دارایی
- ه) تأمین مالی امور بازرگانی

۲-۳-۳. ابزارهای مالی قابل انتقال بانکداری اسلامی در مالزی

ابزارهای قابل انتقال سپرده‌ها امکان استفاده بانک‌های تجاری و شرکت‌های مالی واجد شرایط را از پس‌اندازهای داخلی عموم مردم فراهم می‌سازد. ابزارهای فوق شامل دو دسته گواهی بدهی قابل انتقال اسلامی (NIDC)^۱ و ابزارهای قابل انتقال اسلامی سپرده‌ها (INID)^۲ می‌باشند. NIDC بر اساس مفهوم اسلامی "بیع ثمن اجل" و INID بر اساس مفهوم اسلامی "مضاربه" ایجاد شده‌اند. هر دوی این ابزارها توسط شورای مشورتی شریعت و بانک مرکزی مالزی مورد تأیید و حمایت قرار گرفته‌اند (فرجی، ۱۳۸۴).

1. Negotiable Islamic Debt Certificat (NIDC)
2. Islamic Negotiable Instruments of Deposit (INID)

۳-۳-۳. مقایسه ابزارهای تأمین مالی در ایران و مالزی

اگرچه در کشور ایران و مالزی اصول شرعی متفاوتی را در مؤسسات بانکداری خود اجرا می‌نمایند، اما هدف هر دو کشور حذف ربا از فعالیت‌های بانکی است. اصول شرعی قابل اجرا در بانکداری کشور ایران و مالزی به شرح ذیل می‌باشد (فرجی، ۱۳۸۴).

جدول ۳. اصول شرعی قابل اجرا در کشور ایران و مالزی

کشور ایران	کشور مالزی	اصول شریعت
مشارکت مدنی		
مشارکت حقوقی		
سرمایه گذاری مستقیم	مضاربه	الف) مشارکت در سود P&L sharing
مضاربه	مشارکت	
مزارعه		
مساقات	مضاربه	
	فروش اقساطی	
سلف	خرید دین	ب) مبادلاتی که موجب دریافت هزینه و کارمزد می‌شود. Fees or Charged Based
فروش اقساطی	اجاره به شرط تملیک	
جعاله	وکالت	
اجاره به شرط تملیک	کفالت	
	حواله	
	الاجر (Ujt - AL)	
قرض الحسنه	قرض الحسنه	ج) قرض الحسنه
-	رهن	د) اصول تبعی
	ودیعه پر ضمانت	

مأخذ: فرجی، ۱۳۸۴.

۳-۳-۱. بررسی وضعیت ابزارهای تأمین مالی در بانکداری اسلامی مالزی

بطور کلی تا پایان ژوئن ۲۰۰۶ تعداد ۲۷ مؤسسه مالی در مالزی شامل بانک‌های اسلامی ۹ عدد، بانک‌های تجاری ۸ عدد، بانک‌های بازرگانی ۴ عدد، مؤسسات تنزیل ۶ عدد فعال بوده‌اند و نسبت کل دارایی‌های بانک‌های اسلامی به کل دارایی‌های مؤسسات مالی در مالزی بالغ بر ۵۳/۷ درصد بوده است (قضاوی، ۱۳۸۸).

جدول ۴. تسهیلات بانک‌های اسلامی مالزی در پایان ژوئن ۲۰۰۶ به تفکیک عقود

نوع عقد	درصد از کل
فروش اقساطی	۵۱/۷
اجاره	۲۹/۹
مضاربه	۰/۱
استصناع	۱/۵
سایر	۱۶/۸
جمع	۱۰۰

مأخذ: قضاوی، ۱۳۸۸.

جدول ۵. ترکیب تسهیلات اعطایی بانک اسلامی برهاد مالزی

(میلیون رینگیت - درصد)

نوع قرارداد	ژوئن ۲۰۰۷		مارس ۲۰۰۸	
	میزان	سهم از کل	میزان	سهم از کل
فروش نسبه	۵۸۷۱/۹	۵۹/۴	۵۵۳۹/۳	۵۳/۸
خرید و فروش متقابل	۴۱۵/۳	۴/۲	۵۶۰/۴	۵/۴
اجاره	۱۵۷/۹	۱/۶	۲۷۵/۰	۲/۷
اجاره به شرط تملیک	۱۸۴/۴	۱/۹	۱۰/۰	۰/۱
مضاربه	۱۸/۲	۰/۲	۱۷/۶	۰/۲
فروش اقساطی	۱۲۴۹/۰	۱۲/۶	۱۷۴۳/۵	۱۶/۹
مشارکت	۵۰/۰	۰/۵	۰/۰	۰/۰
خرید و فروش متقابل نقدی	۱۲۶۷/۷	۱۲/۸	۱۵۲۰/۴	۱۴/۸
استصناع	۶۳۹/۰	۶/۵	۶۰۵/۴	۵/۹
سایر عقود	۳۵/۰	۰/۴	۳۲/۳	۰/۳
جمع کل	۹۸۸۸/۳	۱۰۰	۱۰۳۰۳/۹	۱۰۰

مأخذ: قضاوی، ۱۳۸۸.

جدول ۶. ترکیب تسهیلات اعطایی بانک اسلامی معاملات مالزی

(میلیون رینگیت - درصد)

نوع قراردادها	۲۰۰۴		۲۰۰۵	
	میزان	سهم از کل	میزان	سهم از کل
فروش نسبه	۱۳۴۹/۴	۴۶/۷	۱۶۹۱/۱	۴۰/۷
اجاره	۳۵/۷	۱/۲	۶۵/۴	۱/۶
اجاره به شرط تملیک	۱۱۹/۷	۴/۱	۷۰۶/۳	۱۷/۰
خرید و فروش متقابل	۴۲۳/۵	۱۴/۷	۶۲۱/۲	۱۵/۰
فروش اقساطی	۶۹۳/۷	۳۴	۹۰۵/۳	۲۱/۸
مشارکت	۳/۰	۰	۰/۲	۰/۰
مضاربه	۱/۵	۰/۱	۱/۲	۰/۰
استصناع	۲۵۹/۰	۹/۰	۱۵۶/۲	۳/۸
فرض الحسنه	۴/۵	۰/۲	۷/۱	۰/۲
جمع کل	۲۸۸۷/۴	۱۰۰	۴۱۵۴/۰	۱۰۰

مأخذ: قضاوی، ۱۳۸۸.

۳-۴. بانکداری اسلامی در انگلستان

تمایل به بانکداری و تأمین مالی اسلامی در بریتانیا همسو با مقبولیت روزافزون این شیوه بانکداری در سایر کشورها می‌باشد. حدود ۳ میلیون مسلمان با تقریباً حدود یک میلیارد پوند پس‌انداز در بریتانیا اقامت دائم دارند و تخمین زده می‌شود حدود ۲۵ درصد آنها بیش از ۳۰ هزار پوند درآمد سالانه داشته باشند. همچنین، سالانه بیش از یک میلیون مسلمان از لندن بازدید و حدود ۶۰۰ میلیون پوند هزینه می‌کنند. بریتانیا فعال‌ترین و پیشرفته‌ترین بخش بانکداری اسلامی را در اتحادیه اروپا داشته و دروازه ورودی تأمین مالی اسلامی می‌باشد (عبدالرحیم، ۲۰۱۰).

انگلیس نخستین کشور غربی است که به تأسیس بانکداری خرد براساس قوانین اسلام اقدام نمود. بانک اسلامی بریتانیا با تصویب FSA در سال ۲۰۰۴ تأسیس شده است. انگلیس بوسیله شرکت‌های بین‌المللی و بزرگترین بانک‌های سنتی آسیای مرکزی که محصولات بانکداری اسلامی را در انگلیس و سایر کشورها ارائه می‌کنند به یک مرکز مالی مهم تبدیل شده است (احمد، ۲۰۰۸). پیشرفت‌های اساسی در تأمین مالی اسلامی در سال‌های گذشته در زمینه‌هایی نظیر رشد مؤسسه‌های جدید به خصوص بانک‌های سرمایه‌گذاری اسلامی در خلیج فارس و همچنین در لندن صورت گرفته و تأثیر این سیستم مالی جدید کاملاً فراتر از خاورمیانه و کشورهای مسلمان بوده است. نه تنها مؤسسه‌های جدیدی نظیر خانه تأمین مالی اروپا بانک گیت هاوس در لندن تأسیس شده‌اند، بلکه بخش امانه بانک سرمایه‌گذاری هنگ‌کنگ که بخش اسلامی بانک بین‌المللی و بزرگ است به رتبه دهم فهرست بنکر (۵۰۰ مؤسسه مالی اسلامی برتر) رسیده است، در حالی که رتبه آن در سال گذشته چهاردهم بود در ضمن دارایی‌های مطابق با شریعت آن نیز رشد خیره‌کننده ۵۶/۲ درصدی داشت (عبدالرحیم، ۲۰۱۰).

جدول (۷) تعداد بانک‌های اسلامی انگلیس از سال ۱۹۹۷ نوع، طبقه‌بندی، مالکیت و شعب

آنها را نشان می‌دهد (عبدالرحیم، ۲۰۱۰).

جدول ۷. رشد بانک‌های اسلامی در انگلیس

نام بانک / مؤسسه	مجوز تأسیس از مقامات خدمات مالی انگلیس *	نوع	طبقه بندی	مالکیت	شعبه
AUBUK بانک متحد الاهلی انگلیس (معروف به بانک متحده PLS کویت)	۱۹۹۷	باجه اسلامی	رهن وام مسکن اسلامی رهن اسلامی	عملیات نیمه مستقل ** Bakerstreet	لندن
بانک امانه HSBC (شعبه اسلامی HSBC جهانی)	۱۹۹۸	باجه اسلامی	(رهن) وام مسکن اسلامی - حساب اسلامی	شبکه جهانی با شعبه‌هایی در US, UK, UAE و مالزی	اداره مرکزی در دوی - شعبه های HSBC انگلیس لندن - بیرهنگام - منچستر - برادفورد - گلاسکو و ایلقورد
UNB (بانک بین المللی)	۲۰۰۱	باجه اسلامی	بانک اسلامی - رهن (وام مسکن اسلامی)	سهامداران شخصی با حمایت دو بانک مهم پاکستان	لندن - بیرهنگام - منچستر - برادفورد - گلاسکو و ایلقورد
البرکه (شرکت بانکداری عرب)	۲۰۰۳	کاملاً اسلامی	بانک اسلامی - سرمایه گذاری اسلامی - رهن (وام مسکن) اسلامی	ABC بین المللی (شرکت بانکداری عرب)	لندن
IBB (بانک اسلامی بریتانیا)	۲۰۰۴	کاملاً اسلامی	بانک اسلامی - سرمایه گذاری اسلامی رهن (وام مسکن) اسلامی	ابتنا بوسیله سهامداران شرکت انگلیس و خلیج (فارس) شروع شد و بعد افزایش سرمایه دارد توسط عرضه اولیه عمومی در انگلیس و بخش خصوصی در خاورمیانه	اولین شعبه در ادوارد رود - اداره مرکزی در بیرمنگام و شعبه‌هایی در لندن و منچستر
لویلدز تی اس بی - حساب اسلامی	۲۰۰۴	باجه اسلامی	بانک اسلامی	گروه بانکداری لویلدز	در هر شعبه لویلدز تی اس بی
EII (بانک سرمایه گذاری اسلامی اروپا)	۲۰۰۶	کاملاً اسلامی	سرمایه گذاری اسلامی	خلیج (فارس) براساس افراد و نهادها شامل تعدادی از بانکهای اسلامی همچنین افراد و شرکها در اروپا	اداره مرکزی در لندن دفتر نمایندگی در برین
EFH (خانه مالی اروپا)	۲۰۰۸	کاملاً اسلامی	سرمایه گذاری اسلامی	QIB (بانک اسلامی قطر)	لندن
صندوق شرعی کودکان (وجوه سپرده کودک CTF)	۲۰۰۸	محصول اسلامی	صندوق سپرده شریعت کودک	صندوق مشترک (متقابل) کودک انگلیس	کت
کیت هاوس بنک	۲۰۰۸	کاملاً اسلامی	سرمایه گذاری اسلامی	KSCC (خانه مالی کویت)	لندن
				اخیراً متصل شده به منطقه یورو پاریس (مرکز مالی پاریس)	

مأخذ: عبدالرحیم، ۲۰۱۰.

عمده بانک‌های مهم انگلیس باجه‌های بانکداری اسلامی باز کرده‌اند مانند بانک سعودی آمریکا، بانک سعودی بریتانیا به مانند فعالان بین‌المللی در بخش مالی از قبیل بانک سرمایه‌گذاری هنگ‌کنگ و بانک شهر^۱، واحدهای بانکداری اسلامی تأسیس کرده‌اند.

لوید تی اس بی^۲ خدمات بانکداری اسلامی را برای برآوردن تمام نیازهای مشتریان رو به ازدیاد در انگلیس توسعه داده است. حساب‌های جاری اسلامی و تأمین مالی مسکن که کاملاً منطبق با شریعت اسلامی طراحی شده‌اند در شعب مختلف بانک‌ها در سراسر کشور قابل استفاده هستند. بانک‌ها به دارندگان حساب جاری بهره نمی‌پردازند و این مشتریان هیچ تسهیلاتی بیش از اعتبارشان دریافت نمی‌کنند. برای تأمین مالی مسکن (وام مسکن) بانک حداقل از یک روش قرارداد مشارکت یا اجاره برای تکمیل مالی قرارداد خرید استفاده می‌کند.

بانک سرمایه‌گذاری هنگ‌کنگ سهم (همکاری) زیادی در بخش بانکداری اسلامی دارد که هدف آن تهیه (ارائه) خدمات مالی اسلامی در سراسر جهان است (جایی که مسلمانان زندگی می‌کنند چه در کشورهای اسلامی چه در کشورهای غیراسلامی).

بانک سرمایه‌گذاری هنگ‌کنگ خدمات وام‌های رهنی و حساب‌های جاری اسلامی را ارائه می‌کند، علاوه بر این بانک حضور فعالی در این زمینه دارد که می‌توان به بخش امانه بانک سرمایه‌گذاری هنگ‌کنگ^۳ اشاره نمود. این خدمات دارای ویژگی‌های زیر می‌باشند:

- حساب سرمایه‌گذاری در قالب قرارداد مرابحه
- کارت‌های امانه مبتنی بر کارمزد ثابت خدمات
- تأمین مالی مسکن و اتومبیل در مفهوم اجاره
- وام خرد (وام شخصی) مبتنی بر تنوری وقف^۴
- تکافل (بیمه اسلامی)

۳-۴-۱. روش‌های تجهیز و تخصیص منابع مالی

بانک اسلامی بریتانیا خدمات حساب‌های پس‌انداز، حساب‌های سپرده بلندمدت (خزانه) ارائه می‌نماید. بانک فوق این پول‌ها را در تجارت و فعالیت مورد قبول شریعت اسلامی سرمایه‌گذاری می‌کند. سود حاصل از سرمایه‌گذاری بین مشتریان و بانک تقسیم می‌شود. همچنین، بانک‌ها به سرمایه‌گذاران غیرمسلمانی که ترجیح می‌دهند از فعالیت‌هایی مانند تنباکو و الکل اجتناب نمایند این

1. City Bank
2. Lloyd Tsb
3. HSBC Amanah
4 Tawrraq

خدمات را نیز عرضه می‌نمایند. وام‌های شخصی (خرد) نیز براساس تنظیم کارمزد متغیر قابل استفاده هستند. بانک‌های اسلامی انگلیس محصولات مالی مختلفی ارائه می‌دهند که عبارتند از:

- وام خرید مسکن، تأمین سرمایه‌های مسکن امانه، تأمین مالی مسکن، برنامه خرید مسکن IBB که همگی وام‌های رهنی اسلامی هستند.

- حساب جاری، پس‌انداز / حساب امانه اسلامی، حساب دانش‌آموزی اسلامی، تأمین سرمایه شخصی

- تأمین مالی تضمین شده، تأمین مالی اسلامی (حساب مشترک اسلامی)، سهام خصوصی و مشاوره

گروهی، مشاوره در زمینه قوانین شریعت، مدیریت دارایی‌ها، تأمین مالی پروژه، تأمین مالی تجارت، مدیریت مالی، پس‌انداز و برنامه‌های سرمایه‌گذاری بلندمدت

- خدمات بازارهای مالی (شامل انتشار صکوک و تأمین سرمایه صنفی)، مسکن، ارائه

محصولات و خدمات سرمایه‌گذاری مطابق با شریعت به افراد و شرکت‌ها

۳-۴-۲. فرصت‌ها و تهدیدات بانکداری اسلامی در انگلیس

احمد (۲۰۰۸) در تحقیقی راجع به فرصت‌ها و تهدیدات بانکداری اسلامی در انگلیس که در سال ۲۰۰۸ انجام داده نتیجه‌گیری نموده است که بانکداری اسلامی فرصت‌های بسیاری برای رشد و توسعه در انگلیس دارد. سیستم بانکداری اسلامی که در سال ۲۰۰۳ در انگلیس فعالیت خود را آغاز نمود به دلیل محبوبیت و مقبولیتش در کمتر از ۵ سال به عنوان یک فعال مالی برجسته در بازار مالی انگلیس باقی مانده است. بانک اسلامی بریتانیا ۸ شعبه دارد که تماماً بطور منظم و مرتب و به راحتی برای همه جوامع از طریق خدمات اینترنتی (Online) و شعب داخلی قابل دسترسی‌اند. از سوی دیگر HSBC و لویس تی اس بی خدمات بسیاری را از طریق شعبات خود ارائه می‌کنند.

بانکداری اسلامی فرصت زیادی برای رشد در انگلیس دارد. بیشتر افراد متفق هستند که

بانکداری اسلامی فرصت‌های سرمایه‌گذاری در انگلیس را افزایش می‌دهد، زیرا جامعه مسلمین به آسانی می‌تواند در هر نوع فعالیتی که مورد قبول شریعت است سرمایه‌گذاری کند.

با افزایش تقاضای خدمات مالی اسلامی در جامعه مسلمین، هیأت نظارت خدمات مالی (FSA)^۱ و

دولت انگلیس برای توسعه این سیستم مالی جدید براساس سیستم مدرن امروزی در تلاش هستند.

بانکداری اسلامی جاری در انگلیس نسبت به کشورهای دیگر غربی دارای محبوبیت، پذیرش و آزادی عمل بهتر و بیشتری است.

در انگلیس بانکداری اسلامی با مشکل شبکه ارتباطی خدمات در سراسر کشور، هماهنگی سیستم حسابداری، کمبود تیم متخصص و شایسته در بخش‌های بازاریابی، فروش و مالی مواجه است.

۳-۵. بانکداری بدون ربا در بانک اسلامی اردن

۳-۵-۱. تأسیس بانک

بانک اسلامی اردن براساس قانون خاصی که بصورت موقت در سال ۱۹۷۸ به تصویب هیأت وزیران این کشور رسید بصورت یک بانک خصوصی و با سرمایه ۴ میلیون دینار اردنی اجازه تأسیس یافت. فعالیت بانک بتدریج افزایش یافته و در پایان سال ۱۹۹۸ به ۲۲ میلیون دینار اردنی رسیده است.

۳-۵-۲. اهداف بانک

تحکیم پیوند مردم با نظام بانکی از طریق ارائه خدمات غیرربوی، گسترش روش‌های جذب پس‌اندازها و سوق‌دادن آنها به سمت مشارکت در طرح‌های سرمایه‌گذاری، ارائه تسهیلات برای رفع نیاز بخش‌های گوناگون (به ویژه بخش‌هایی که استفاده از تسهیلات بانکی ربوی برای آنها ممکن نیست) و ارائه خدمات اجتماعی است.

۳-۵-۳. زمینه‌های فعالیت بانک

فعالیت بانک اسلامی اردن به شرح ذیل می‌باشد:

الف) فعالیت‌های بانکی غیرربوی عبارت است از:

- قبول سپرده و افتتاح انواع حساب‌های سپرده‌گذاری، پرداخت چک، گشایش اعتبارات، صدور ضمانت‌نامه‌های بانکی، کارت‌های اعتباری و سایر خدمات بانکی
- خرید و فروش ارزهای خارجی بر اساس نرخ روز و نه قیمت سلف و همچنین قرض متقابل بدون بهره پول‌های خارجی متفاوت از نظر جنس
- پرداخت وام کوتاه‌مدت بصورت خدمتی بدون ربا از طریق پرداخت سفته‌های تجاری کوتاه‌مدت و یا اعطاء وام اقساطی بدون آنکه وام بر اساس روش حساب جاری بدهکار پرداخت شود.
- اداره املاک و سایر اموال قابل مدیریت بانکی بر اساس وکالت و در مقابل گرفتن اجرت
- ایفای نقش وصی در اداره ترکات و اجرای وصیت‌ها بر اساس احکام شرعی و قوانین اجرایی
- انجام مطالعات و بررسی‌های خاص برای مشتریان بانک

ب) خدمات اجتماعی: بانک در نقش وکیل مورد اعتماد در زمینه سازماندهی خدمات اجتماعی و با انگیزه مستحکم ساختن رشته‌های همبستگی و شفقت میان گروه‌ها و افراد مختلف به انجام موارد ذیل اهتمام می‌ورزد:

- اعطاء قرض الحسنه برای اهداف تولیدی در تمام زمینه‌هایی که می‌تواند قرض گیرنده را در شروع یک زندگی مستقل و یا بهبود سطح درآمد و زندگی اش یاری بخشد.
- تأسیس و اداره صندوق‌هایی برای دستیابی به اهداف اجتماعی
- هر فعالیت دیگری که در حیطه اهداف مورد نظر بانک قرار گیرد.

ج) تأمین مالی و سرمایه‌گذاری: خدمات زیر را ارائه می‌دهد:

- تأمین مالی با استفاده از روش‌هایی مانند مضاربه، مشارکت کاهش یابنده، مباحه
- سرمایه‌گذاری پس‌انداز افراد در سرمایه‌گذاری‌های مشترک بر اساس مضاربه مشترک و نیز سرمایه‌گذاری و جوه افراد در سرمایه‌گذاری‌های خاص
- سرمایه‌گذاری‌های مستقیم در طرح‌های گوناگون
- انعقاد قرارداد با افراد، شرکت‌ها و مؤسسه‌های داخلی و خارجی
- تأسیس شرکت در زمینه‌های گوناگون به ویژه در زمینه‌های تکمیلی فعالیت‌های بانک
- تملک اموال منقول و غیرمنقول و اقدام به استفاده، فروش و اجاره آنها به گونه‌ای که موجب بهبود این اراضی و بکارگیری آنها در کشاورزی، صنعت، جهانگردی و مسکن گردد.
- تأسیس صندوق‌های بیمه دوجانبه و مانند آن برای تأمین منافع بانک و مشتریان
- قبول هدایا و تبرعات و نظارت بر مصرف آنها در زمینه‌های اجتماعی مورد نظر
- انعقاد موافقت‌نامه‌های خدماتی، محلی و بین‌المللی به ویژه قراردادهایی که موجب استحکام هر چه بیشتر روابط میان بانک‌های اسلامی گردد.

۳-۵-۴. تجهیز و تخصیص منابع پولی

تجهیز منابع پولی در بانک اسلامی اردن در قالب سپرده‌ها و اوراق مضاربه به شرح ذیل می‌باشد:

الف) سپرده‌ها

- حساب‌های امانی

- حساب‌های سرمایه‌گذاری حساب سرمایه‌گذاری خاص و حساب سرمایه‌گذاری مشترک

ب) اوراق مضاربه

۳-۵-۱. شیوه‌های تخصیص منابع پولی

براساس قانون بانک اسلامی اردن بانک می‌تواند از تمام شیوه‌های تأمین مالی و سرمایه‌گذاری که مبتنی بر ربا نباشد در تخصیص منابع تحت‌اختیارش استفاده نماید، اما بانک طی فعالیت ۲۰ ساله خود از روش‌های محدودی استفاده نموده است. این روش‌ها عبارتند از مباحه، مضاربه، مشارکت، قرض‌الحسنه (و پرداخت سفته) و سرمایه‌گذاری مستقیم که بانک اخیراً اجاره به شرط تملک را نیز مورد استفاده قرار داده است.

۳-۶. بانکداری اسلامی در بنگلادش

بانک اسلامی بنگلادش با مسئولیت محدود (IBBL) عملیات بانکی خود را از اوت ۱۹۸۳ به‌طور کامل آغاز نمود. این بانک براساس قانون شرکت‌ها تشکیل شده است و هدف آن بانکداری براساس شریعت اسلامی است. طی مدت سه سال (۱۹۸۳-۱۹۸۵) این بانک عملیات خود را به ۷ شهر گسترش داد و ۱۳ شعبه باز کرد که کمتر از یک درصد محل دفاتر بانکی را تشکیل می‌دهد و درصد کل عملیات بانکی کشور از طریق این ۱۳ شعبه تأمین می‌شود.

۳-۶-۱. تجهیز و تخصیص منابع مالی

۳-۶-۱-۱. روش‌های تجهیز منابع مالی

روش‌های تجهیز منابع شامل حساب جاری، حساب سپرده با پیش‌آگهی ویژه PLS، حساب سپرده PLS، حساب سپرده مدت‌دار PLS، حساب جاری براساس ودیعه و حساب PLS براساس مضاربه است. منابع سرمایه‌ای بانک از طریق صدور سهام تأمین می‌شود. دارندگان سهام حق مدیریت دارند و در سود و زیان بانک شریک می‌شوند. این سهام قابل انتقال است (میرجیلی، ۱۳۷۴).

جدول ۸. ارزش سهام و سپرده‌های IBBL (۱۹۸۳-۱۹۸۵)

(میلیون تاکا)			
۱۹۸۵	۱۹۸۴	۱۹۸۳	روش‌های تجهیز منابع
۷۹/۵۰	۷۵/۵۰	۶۷/۵۰	سهام
۹۷۳/۸۳	۳۹۱/۶۵	۴۱/۳۴	سپرده‌های تسهیم سود
۵۹۰/۰	۲۴۴/۲۹	۱۰۲/۸۱	سپرده حساب جاری

مأخذ: میرجیلی، ۱۳۷۴.

۳-۶-۲. شیوه‌های تخصیص منابع مالی

روش‌های تخصیص منابع شامل مباحه، مباحه بیع مرجل (فروش اقساطی)، مشارکت با وثیقه‌گذاری (وثیقه در برابر هرگونه نقض قرارداد توسط مشتری اخذ می‌شود)، مشارکت-رهن‌گذاری (مکانیزم آن مانند مشارکت-بانک

قرارداده می‌شود)، اجاره به شرط تملیک، مشارکت سهمی (حقوقی) و خرید سهام، قرض (وام بدون بهره با کارمزد). ترکیب ابزارهای مالی بانک در سال ۱۹۸۵ بصورت مباحه ۷۰ درصد، بیع مرجل (فروش اقساطی) ۱۲ درصد، مشارکت (وثیقه و رهن) ۱۳ درصد و سایر ابزارها ۵ درصد بوده است (میرجیلی، ۱۳۷۴). لازم به ذکر است که در ماه ژوئن سال ۲۰۰۷ تعداد ۱۶ بانک اسلامی در بنگلادش فعال بوده و ۳۳ درصد از تعداد کل بانک‌های این کشور را به خود اختصاص داده‌اند.

جدول ۹. ترکیب تسهیلات اعطایی بانک اسلامی بنگلادش

(میلیون تاکا - درصد)

نوع قرارداد	۲۰۰۵		۲۰۰۶	
	میزان	سهم از کل	میزان	سهم از کل
فروش اقساطی	۵۱۸۲۲/۳	۵۵/۳	۵۹۴۶۵/۱	۵۲/۴
فروش اعتباری	۵۹۱۷/۲	۶/۳	۶۹۲۱/۴	۶/۱
اجاره به شرط تملیک	۳۰۰۴۶/۹	۳۲/۱	۳۹۳۹۹/۲	۳۴/۷
خرید و مذاکره	۳۱۷۹/۷	۳/۴	۴۸۴۶/۶	۴/۳
مشارکت	۲۰/۴	۰/۰	۱۲/۹	۰/۰
مضاربه	۵۰/۰	۰/۱	۵۰/۰	۰/۰۱
سلف	۶۴۱/۴	۰/۷	۹۰۵/۶	۰/۸
قرض	۱۹۶۶/۱	۲/۱	۱۹۷۴/۲	۱/۷
جمع کل	۹۳۶۴۴/۱	۱۰۰	۱۱۳۵۷۵/۰	۱۰۰

مأخذ: قضاوی، ۱۳۸۸.

۳-۷. بانکداری اسلامی بحرین

بانک اسلامی بحرین در سال ۱۹۷۹ به عنوان اولین بانک اسلامی در بحرین تأسیس شد (قضاوی، ۱۳۸۸). این بانک در ابتدا تحت عنوان "بانک اسلامی فیصل بحرین" به فعالیت پرداخت. سپس در سال ۲۰۰۰ بانک فیصل اقدام به جذب سرمایه‌های دو مؤسسه به نام‌های شرکت سرمایه‌گذاری اسلامی در خلیج فارس و بانک اسلامی عرب نمود و پس از آن نامش به بانک شمیل بحرین تغییر یافت. این بانک محصولات خدمات بانکی متنوعی را که برای سرمایه‌گذاری و انجام امور مالی توسط افراد و مؤسسات می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد، ارائه می‌نماید و تمام معاملات و قراردادهای این بانک مطابق با شریعت اسلام انجام می‌پذیرد.

بانک شمیل یکی از مجموعه بانک‌های وابسته به گروه مؤتلفه دارالامال اسلامی است که به‌عنوان یکی از فعالترین سازمان‌های مالی در جهان فعالیت دارد. بانک شمیل دارای شبکه گسترده‌ای از شعب در داخل کشور بحرین است و نیز از طریق نمایندگی‌ها و شرکت‌هایی که به

بانکداری اسلامی در برخی از کشورهای جهان ۶۹

بانک وابسته هستند حضور فعالی در بازارهای خارج از کشور دارد (حسن زاده و سلطانی، ۱۳۸۵). در پایان سال ۲۰۰۷ تسهیلات بانک اسلامی بحرین به تفکیک عقود بشرح ذیل بوده است.

جدول ۱۰. تسهیلات بانک اسلامی بحرین به تفکیک عقود

نوع عقد	درصد از کل
فروش اقساطی	۷۷/۷
مضاربه	۱۰/۱
مشارکت	۹/۱
اجاره به شرط تملیک	۳/۱
جمع	۱۰۰/۰

مأخذ: قضاوی، ۱۳۸۸.

ترکیب دارایی‌های بانک اسلامی بحرین در سال‌های ۲۰۰۴ و ۲۰۰۵ بشرح جدول زیر بوده است (قضاوی، ۱۳۸۸).

جدول ۱۱. ترکیب دارایی‌های بانک اسلامی بحرین

(هزار دینار بحرین - درصد)

دارایی‌ها	ژوئن ۲۰۰۴		ژوئن ۲۰۰۵	
	میزان	سهم	میزان	سهم
موجودی نقدی	۹/۴	۳/۷	۱۲/۱	۴/۳
فروش اقساطی	۱۵۵/۵	۶۱/۱	۱۴۴/۹	۵۱/۹
مضاربه	۱۱/۸	۴/۶	۱۴/۵	۵/۳
مشارکت	۲/۷	۱/۱	۵/۵	۲
سرمایه گذاری غیر مبادله‌ای	۵۵/۷	۳۱/۹	۶۹/۷	۲۵
سرمایه گذاری مشترک	۲/۹	۱/۱	۳	۱/۱
سرمایه گذاری در دارایی‌های اجاره‌ای	۵	۲	۵/۳	۱/۹
اجاره به شرط تملیک	۵/۱	۲	۱۲/۵	۴/۵
سرمایه گذاری دارایی‌های واقعی	۴/۲	۱/۶	۸/۵	۳
سایر دارایی‌ها	۲/۳	۰/۹	۳	۱/۱
جمع کل	۲۵۴/۷	۱۰۰	۲۷۹	۱۰۰

مأخذ: قضاوی، ۱۳۸۸.

۳-۸. بانکداری اسلامی عربستان سعودی

در کشور عربستان نیز تعدادی از بانک‌ها در زمینه ارائه انواع خدمات بانکی مطابق با اصول شریعت به فعالیت مشغول هستند که عمده‌ترین آنها بانک ICEEC، شرکت توسعه و سرمایه‌گذاری البرکه، شرکت سرمایه‌گذاری و بانک الراجحی، بانک ملی تجاری و بانک الجزیره است.

بانک الجزیره عربستان در سال ۱۹۷۵ تأسیس شد. این بانک یکی از مهم‌ترین مؤسسه‌های مالی شبه جزیره عربستان محسوب می‌شود که در طیف گسترده‌ای به ارائه خدمات مالی و بانکی به ویژه در چارچوب قوانین اسلامی می‌پردازد. در سال ۲۰۰۰ کمیته‌ای به نام کمیته شریعت تشکیل شد که متشکل از گروهی از فقها و متخصصان علم اقتصاد است. وظیفه این کمیته بررسی و تحقیق در ارتباط با میزان تطابق و سازگاری محصولات ارائه شده توسط بانک با قوانین شریعت اسلام و بانکداری بدون ربا است (حسن‌زاده و سلطانی، ۱۳۸۵).

گروه مالی اسلامی البرکه که ابتدا در لندن پایه‌گذاری شد، در سال ۱۹۸۲ در جده عربستان با بیش از ۵۰۰ میلیون دلار سرمایه کار خود را آغاز کرده و هم‌اکنون در سراسر دنیا در لندن، تونس، سودان، ترکیه، عربستان سعودی، دبی، بحرین، مصر، عراق و سنگاپور عملیات بانکداری انجام می‌دهد (تقی‌پور، ۱۳۹۰).

۳-۸-۱. تجهیز و تخصیص منابع مالی

۳-۸-۱-۱. شیوه‌های تجهیز منابع مالی

بانک الجزیره عربستان از طریق سپرده‌های دیداری، پس‌انداز و سرمایه‌گذاری به تجهیز سپرده‌های مشتریان خود می‌پردازد. خدمات مربوط به سرمایه‌گذاری اسلامی که توسط این بانک ارائه می‌شوند شامل طیف وسیعی از محصولات مربوط به صندوق‌های تعاونی اسلامی و معاملات کوتاه‌مدت و مباحه می‌شود. صندوق‌های تعاونی این امکان را به مشتریان بانک می‌دهند که در بازارهای داخلی و خارجی سرمایه‌گذاری کنند و در نهایت این صندوق‌ها بازگشت سودی مناسب را به سپرده‌گذاران تضمین می‌کنند.

۳-۸-۱-۲. شیوه‌های تخصیص منابع مالی

بانک الجزیره طیف وسیعی از تسهیلات و خدمات مالی اسلامی را که در عین حال متناسب با نیاز و تقاضای مشتریان است طراحی می‌کند و در نظر می‌گیرد. این تسهیلات با توجه به اصول تسهیم سود و زیان و هزینه دستمزد به روش‌های ذکر شده در جدول زیر انجام می‌پذیرد.

بانکداری اسلامی در برخی از کشورهای جهان ۷۱

جدول ۱۲. شیوه‌های تأمین مالی اسلامی بانک الجزیره عربستان

۱	مضاربه، مشارکت (تسهیم سود و زیان)
۲	مراجه، اجاره، سلم (معاملات سلف)، استصناع، هزینه و دستمزد

مأخذ: حسن زاده و سلطانی، ۱۳۸۵.

اغلب قراردادهایی که توسط این بانک ارائه می‌شود، از جمله قراردادهای رایج در بانکداری است بجز قرارداد استصناع که بیشتر در کشور عربستان مورد استفاده قرار می‌گیرد (حسن زاده و سلطانی، ۱۳۸۵). در پایان دسامبر ۲۰۰۶ تسهیلات بانک‌های اسلامی در عربستان به شرح جدول ذیل بوده است:

جدول ۱۳. تسهیلات بانک‌های اسلامی در عربستان در پایان دسامبر ۲۰۰۶

بانک	درصد تسهیلات مبتنی بر عقود اسلامی به کل تسهیلات
الراجحی	۱۰۰
بانک ملی تجاری	۴۴/۵
گروه مالی سامبا	۳۳/۵
بانک ریاض	۳۸/۲
بانک سعودی فرانسوی	۲۰/۲
بانک ملی عرب	-
بانک سعودی بریتانیایی	۵۰/۸
بانک سعودی هلندی	۲۳
بانک سرمایه گذاری سعودی	۱۸/۷
بانک البیلاذ	۱۰۰
بانک الجزیره	۱۰۰
کل	۴۵/۴

مأخذ: قضاوی، ۱۳۸۸.

جدول ۱۴. تسهیلات اعطایی در بانک سعودی الرجحی و البیلاذ در پایان سال ۲۰۰۶

(درصد)

نوع عقد	بانک الرجحی	بانک البیلاذ
فروش اقساطی	۶۰	۷۲
بازرگانی (Mutajara)	۳۸	۰
فروش نسبه	۰	۲۴
استصناع	۲	۰
مشارکت	۰	۴
جمع کل	۱۰۰	۱۰۰

مأخذ: قضاوی، ۱۳۸۸.

۴. ارزیابی کلی از بانکداری اسلامی در جهان

در ۳۰ سال گذشته تأمین سرمایه اسلامی رشد پیدا کرده و به صنعت جهانی مهمی تبدیل شده است. بانک‌های اسلامی نیز توانسته‌اند حتی در یک فضای غیراسلامی دوام آورده و حجم وسیعی از سپرده‌ها را نقل و انتقال دهند و در تأمین سرمایه بسیاری از بخش‌ها و پروژه‌های اقتصادی کشورهایی که در آنها فعالیت می‌کنند نقش مهمی ایفا کنند.

لازم به ذکر است که در سال ۲۰۰۷ مجموع سرمایه‌هایی که تحت مدیریت قانون شریعت بوده‌اند بیش از ۴۰۰-۳۵۰ میلیارد دلار تخمین زده شده است. همچنین، پیش‌بینی شده است که در آخر سال مالی ۲۰۰۶ نیز بیش از ۵۰۰ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری صورت گرفته باشد. همچنین برآورد شده است که سپرده‌های بانک‌های اسلامی در سطح جهان حدود ۲۷۲ میلیارد دلار باشد. میانگین نرخ رشد سالانه صنعت بانکداری اسلامی در دهه گذشته حدود ۲۰-۱۵ درصد بوده است. بیش از ۳۰۰ مؤسسه مالی اسلامی در بیش از ۵۱ کشور تأسیس شده‌اند (IFIS، ۲۰۰۷).

بر اساس آمار طی سال‌های (۲۰۰۹-۱۹۹۵) کل دارایی‌های بانک‌های اسلامی بطور متوسط سالانه رشد ۲۴ درصدی داشته است. بطور کلی، میزان دارایی بانک‌های کشورهای اسلامی در سال‌های (۲۰۰۲-۱۹۹۵) بطور متوسط ۱۶ درصد افزایش یافته است و این رشد طی سال‌های (۲۰۰۹-۲۰۰۳) دو برابر شده و به رقم ۳۲ درصد رسیده است. ارزش دارایی‌های این بانک‌ها در حال حاضر تقریباً به ۸۵۰ میلیارد دلار رسیده و صندوق بین‌المللی پول پیش‌بینی می‌کند این رقم در سال ۲۰۱۶ به یک تریلیون دلار برسد. جدول (۱۵) وضعیت کلی بانکداری اسلامی در جهان را نشان می‌دهد. مطابق این جدول ۱۲۶ بانک اسلامی در ۲۷ کشور مختلف وجود دارد. ۸۰ بانک از کل بانک‌های اسلامی بانک‌های کوچک بوده و دارایی‌هایی کمتر از ۳۰ میلیارد دلار داشته‌اند. کشورهایی نظیر بحرین با ۱۷، قطر با ۵، عربستان سعودی با ۳، امارات متحده عربی با ۱۰، مالزی با ۱۳، ترکیه با ۴، کویت با ۸ و ایران با ۱۶ (مربوط به سال ۲۰۰۸) بانک اسلامی بیشترین مقدار از دارایی‌های بانک‌های اسلامی در جهان را دارا می‌باشند.

در سال‌های اخیر مالزی و بحرین در بین کشورهای اسلامی تلاش زیادی برای رشد و گسترش بانک‌های اسلامی انجام داده و به نوعی در ارائه خدمات مالی اسلامی پیشرو بوده‌اند. سهم خدمات بانکی اسلامی در مالزی بالغ بر ۱۲ درصد کل نظام بانکی این کشور می‌باشد و در ۶ کشور عضو شورای همکاری خلیج فارس نیز بالغ بر ۱۷ درصد کل دارایی‌های بانکی را خدمات مالی اسلامی تشکیل می‌دهد. در آسیای جنوب شرقی نیز بانکداری اسلامی در حال رشد بوده و علاوه بر مالزی، اندونزی، تایلند و سنگاپور نیز بخش بانکداری اسلامی خود را توسعه داده‌اند.

در کشورهای غیراسلامی نیز گرایش زیادی به سمت ایجاد بانک‌های اسلامی و باز نمودن باجه‌های اسلامی در بانک‌های بزرگ آنها مشاهده می‌شود. گسترش و موفقیت بانکداری اسلامی در نقاط دیگر جهان نیز مشاهده می‌شود. براساس آمار اعتبار خدمات مالی در بریتانیا حساب‌هایی که خواستار تسهیلات بانکی مبنی بر قوانین شرع اسلام هستند از ۲۰۰ میلیارد دلار به ۵۰۰ میلیارد دلار افزایش یافته و هر سال نیز ۱۰ تا ۱۵ درصد افزایش می‌یابد. بسیاری از بانک‌های بزرگ غربی نیز شعبه‌هایی را در کشورهای اسلامی تأسیس نموده و خدمات خود را با موازین شریعت اسلام همسو کرده‌اند. به عنوان مثال، می‌توان به فعالیت بانک HSBC به عنوان یکی از بزرگترین گروه‌های بانکداری در جهان و سومین بانک بزرگ جهان در مالزی اشاره کرد. همچنین در سال ۲۰۰۴، هلدینگ‌های HSBC بخشی از وام‌های مسکن را بصورت شعبه اسلامی ارائه کردند (شجری، ۱۳۸۹).

۴-۱. عملکرد بانک‌های اسلامی براساس برخی شاخص‌های کلیدی

بررسی ترازنامه و حساب سود و زیان بانک‌ها این امکان را می‌دهد که عملکرد فعالیت یک بانک در مقایسه با دیگر بانک‌ها و نیز با عملکرد سال‌های گذشته خود مورد تحلیل قرار گیرد. به عبارت دیگر، تجزیه و تحلیل نسبت‌های مالی اهدافی نظیر تشخیص منابع، کیفیت و ثبات درآمدهای بانکی، مکفی بودن نقدینگی و کفایت سرمایه را پی می‌گیرد. در جداول (۱۸) و (۱۹) ترازنامه و حساب سود و زیان بانک‌های اسلامی در مقایسه با بانک‌های تجاری در سال ۲۰۰۸ آورده شده است. در جدول (۱۸) چهار شاخص مهم عملکرد بانک‌ها، سپرده، سرمایه، وام و دارایی‌های درآمد دار به کل دارایی‌ها در بانک‌های اسلامی و تجاری در ۷ کشور منتخب مورد مقایسه قرار گرفته است. در ترکیه و عربستان سعودی نسبت وام به دارایی در بانک‌های اسلامی از بانک‌های تجاری بیشتر و نسبت دیگر دارایی‌های درآمد دار در بانک‌های اسلامی بحرین، کویت و امارات بالاتر از بانک‌های تجاری بوده است. نسبت سپرده به کل دارایی‌ها در ترکیه، امارات و مالزی در بانک‌های اسلامی کمی بیشتر از بانک‌های تجاری بوده است. در جدول (۱۹) چهار شاخص مهم در حساب سود و زیان بانک‌های اسلامی و تجاری در سال ۲۰۰۸ برای ۷ کشور منتخب مورد مقایسه قرار گرفته است. نسبت خالص درآمدهای بهره‌ای در کل بانک‌های اسلامی در سال ۲۰۰۸ برابر ۶۲ درصد بوده و این نسبت در بانک‌های اسلامی کشورهای کویت، قطر و عربستان بیشتر از بانک‌های تجاری بوده است. نسبت درآمدهای بهره‌ای در بانک‌های اسلامی و تجاری نشان می‌دهد که در سه کشور عربستان سعودی، قطر و مالزی این نسبت بیشتر از بانک‌های تجاری بوده است. نسبت هزینه عملیاتی (که در واقع نشان‌دهنده بهره‌وری کارکنان و کارایی سیاست کارمندی در یک بانک است) در بانک‌های

اسلامی چهار کشور مالزی، کویت، امارات و قطر بیشتر از بانک‌های تجاری بوده است. نسبت ذخایر وام‌های از دست رفته (یا پوشش زیان ناشی از وام‌ها) در بانک‌های اسلامی مالزی، ترکیه و عربستان بیش از بانک‌های تجاری بوده است (شجری، ۱۳۸۹).

جدول ۱۵. بانک‌های اسلامی در جهان به تفکیک میزان دارایی در سال ۲۰۰۹

(میلیارد دلار)

کشور	تعداد بانک‌ها		میزان دارایی‌ها		
	کل بانک‌ها	بانک‌های اسلامی	کمتر از ۳	۳ تا ۸	بیش از ۲۰
بحرین	۵۶	۱۷	۱۴	۲	۱
بنگلادش	۴۱	۳	۳	-	-
جزایر کایمن	-	۱	۱	-	-
برونئی	-	۱	۱	-	-
مصر	۴۷	۲	۱	۱	-
گامبیا	-	۱	۱	-	-
اندونزی	۱۳۵	۱	۱	-	-
ایران*	۱۶	۱۶	۳	۵	۳
عراق	۱۸	۲	۲	-	-
اردن	۲۱	۲	۲	-	-
کویت	۳۶	۸	۴	۳	-
لبنان	۷۱	۳	۳	-	-
مالزی	۱۳۳	۱۳	۸	۴	۱
موریتانی	-	۱	۱	-	-
پاکستان	۶۴	۹	۹	-	-
قطر	۱۶	۵	۲	۲	۱
روسیه	-	۱	۱	-	-
عربستان	۲۲	۳	-	۱	۱
سنگاپور	۱۱۱	۱	۱	-	-
سودان	۲۹	۹	۹	-	-
سوریه	۱۵	۲	۲	-	-
تونس	۳۹	۱	۱	-	-
ترکیه	۸۷	۴	-	۴	-
امارات	۳۹	۱۰	۲	۶	۱
انگلستان	-	۵	۵	-	-
یمن	۱۳	۴	۴	-	-
فلسطین	۶	۱	۱	-	-

* تفکیک بانک‌ها براساس دارایی‌ها در ایران مربوط به سال ۲۰۰۸ می‌باشد.

مأخذ: شجری، ۱۳۸۹.

جدول ۱۶. سهم دارایی‌های بانک‌های اسلامی در هفت کشور منتخب در سال ۲۰۰۸

(میلیون دلار)

کشور	دارایی کل نظام بانکی	دارایی بانک‌های اسلامی	دارایی بانک‌های تجاری متعارف	سهم دارایی بانک‌های اسلامی از مجموع دارایی در متعارف و اسلامی (درصد)	سهم دارایی بانک‌ها اسلامی از کل دارایی در سیستم (درصد)
کویت	۲۰۵۸۹۰	۵۱۵۰۷	۱۱۰۵۰۲	۳۲	۲۵
بحرین	۱۵۷۰۰۸	۳۴۳۳۱	۹۳۴۶۲	۲۶	۲۱
امارات	۳۶۱۹۹۶	۶۸۷۴۴	۲۶۹۰۹۳	۲۰	۱۸
قطر	۱۱۷۴۱۲	۱۸۹۶۰	۸۴۶۴۶	۱۸	۱۶
عربستان	۳۷۳۳۹۰	۵۹۴۶۰	۲۹۲۶۰۹	۱۷	۱۵
مالزی	۷۱۳۱۴۰	۵۹۴۶۰	۳۸۹۱۶۰	۱۰	۵/۸
ترکیه	۵۸۷۰۲۸	۴۱۷۲۱	۴۷۰۸۸۴	۳	۲/۸

مأخذ: شجری، ۱۳۸۹ و محاسبات براساس داده‌های بانک اسکوپ.

جدول ۱۷. پانزده بانک برتر اسلامی با توجه به چهار شاخص (خالص درآمد، کل دارایی‌ها، سرمایه و سپرده‌ها) در سال ۲۰۰۹

بانک	کشور**	خالص درآمد	رتبه	کل دارایی‌ها	رتبه	سرمایه حقوق صاحبان سهام	رتبه	سپرده‌ها	رتبه
بانک الرجیحی	SA	۱۸۰۴۵۱۷	۱	۴۵۵۲۷۹۲۲	۱	۷۶۶۴۲۴۰	۲	۳۳۹۰۴۰۲	۱
بانک اسلامی قطر	QA	۳۵۵۶۸۷	۲	۱۰۷۸۹۲۰۴	۷	۲۵۲۷۱۴۳	۴	۷۹۸۱۳۱۹	۷
بانک اسلامی دبی	AE	۳۳۰۱۰۲	۳	۲۲۹۵۵۵۶۱	۳	۲۴۴۵۴۴۶	۵	۱۷۸۷۴۶۳۶	۳
خانه مالی کویت	KW	۲۵۰۳۴۹	۴	۳۹۳۶۷۸۵۲	۲	۵۳۶۸۱۹۸	۳	۲۹۷۲۴۵۶۷	۲
مصرف الریان	QA	۲۴۱۹۵۱	۵	۶۶۲۷۴۱۸	۱۳	۱۳۷۷۲۲۵	۸	۴۰۳۸۱۷۴	۱۵
بانک مشارکت آسیا (ترکیه)	TR	۲۰۶۴۵۲	۶	۷۸۳۴۹۹	۱۱	۱۲۰۶۹۲۲	۹	۶۰۹۳۶۶۹	۱۰
بانک توسعه اسلامی	SA	۱۹۲۰۰۰	۷	۱۳۵۱۶۶۶۹	۵	۹۰۶۱۸۴۶	۱	۴۸۹۸۴۶	۱۴
گروه بانکی البراکا	BH	۱۶۷۴۰۰	۸	۱۳۱۶۶۳۰۰	۶	۱۷۳۶۸۰۰	۷	۱۰۹۹۹۲۰۰	۵
بانک مشارکت مالی ترکیه	TR	۱۱۴۹۶۴	۹	۵۸۳۵۱۳۳	۱۴	۸۰۰۶۵۷	۱۰	۴۶۱۶۳۳۹	۱۲
می بانک اسلامی برهاد	MY	۱۰۱۴۶۲	۱۰	۹۶۵۹۷۸۷	۸	۷۲۶۳۳۱	۱۳	۷۷۳۲۲۶۴	۸
بانک اسلامی مالزی	MY	۷۹۸۳۵	۱۱	۵۲۵۹۲۱۲	۱۵	۴۰۸۸۶۰	۱۴	۴۵۴۷۴۴۹	۱۳
بانک ای ام اسلامی برهاد	MY	۵۹۹۸۱	۱۲	۹۳۶۹۳۶۷	۹	۷۲۸۴۴۹	۱۲	۸۳۵۸۱۳۴۸	۶
بانک اسلامی (CIMB) برهاد	MY	۳۶۱۳۴	۱۳	۷۹۸۰۷۸۹	۱۰	۲۵۴۴۶۱	۱۵	۷۵۱۰۲۷۳	۹
بانک اسلامی امارات	AE	۳۵۴۸۰	۱۴	۶۸۸۶۲۰۸	۱۲	۷۸۲۲۷۴	۱۱	۵۶۱۶۲۲۹	۱۱
بانک اسلامی ابو ظبی	AE	۲۱۲۶۶	۱۵	۱۷۴۴۶۹۹۳	۴	۱۹۴۵۴۰۵	۶	۱۳۴۷۸۰۶۷	۴

* بانک‌های ایران در این مقایسه لحاظ نشده‌اند.

** (AE) امارات متحده عربی، (MY) مالزی، (BH) بحرین، (SA) عربستان سعودی، (TR) ترکیه، (QA) قطر و (KW) کویت.

مأخذ: شجری، ۱۳۸۹.

جدول ۱۸. ترازنامه بانک‌های اسلامی در مقایسه با ترازنامه بانک‌های تجاری در هفت کشور منتخب در سال ۲۰۰۸

کشور	شاخص	سپرده به کل			سرمايه به کل		دیگر دارایی‌های درآمد‌دار	
		دارایی‌ها	به کل	دارایی‌ها	وام به کل	دارایی‌ها	به کل دارایی‌ها	
کل بانک‌های اسلامی در جهان								
		۷۴/۴	۱۳/۸	۵۹/۶	۲۴/۴			
بحرین	بانک‌های اسلامی	۵۹/۲	۲۴/۶	۴۰/۹	۴۲/۸			
	بانک‌های تجاری	۷۱/۲	۱۰/۹	۴۹/۹	۳۹/۲			
مالزی	بانک‌های اسلامی	۸۶/۳	۷/۶	۵۳/۸	۱۶/۴			
	بانک‌های تجاری	۸۳/۱	۷/۶	۵۷/۳	۲۱/۷			
کویت	بانک‌های اسلامی	۷۴/۷	۱۸/۱	۵۲/۶	۳۲/۷			
	بانک‌های تجاری	۸۶/۲	۱۰/۲	۶۱	۲۶/۸			
ترکیه	بانک‌های اسلامی	۷۷/۹	۱۴/۵	۷۵/۳	۱۲/۱			
	بانک‌های تجاری	۷۵/۵	۱۰/۴	۵۱/۹	۴۱/۲			
امارات متحده عربی	بانک‌های اسلامی	۷۸/۷	۱۲/۷	۶۶/۶	۲۳/۷			
	بانک‌های تجاری	۷۴/۸	۱۱/۳	۷۱/۴	۱۹			
قطر	بانک‌های اسلامی	۴۳	۲۶/۱	۶۱/۵	۲۸/۳			
	بانک‌های تجاری	۷۹/۱	۱۴/۱	۶۱/۶	۳۲/۴			
عربستان سعودی	بانک‌های اسلامی	۶۲/۴	۲۸/۱	۶۳/۸	۲۲/۷			
	بانک‌های تجاری	۸۱/۲	۱۳/۱	۵۶/۶	۳۵/۲			

مأخذ: شجری، ۱۳۸۹ و محاسبات براساس داده‌های بانک اسکوپ.

جدول ۱۹. حساب سود و زیان بانک‌های اسلامی در مقایسه با حساب سود و زیان بانک‌های تجاری در هفت کشور

مختلف در سال ۲۰۰۸

کشور	شاخص	سپرده به کل			سرمايه به کل		دیگر دارایی‌های درآمد‌دار	
		دارایی‌ها	به کل	دارایی‌ها	وام به کل	دارایی‌ها	به کل دارایی‌ها	
کل بانک‌های اسلامی در جهان								
		۶۲/۷	۵۷/۱	۱۳/۹	۳۵/۲			
بحرین	بانک‌های اسلامی	۴۴/۵	۴۳/۱	۵/۸	۴۹/۳			
	بانک‌های تجاری	۷۰/۱	۴۸/۶	۱۲/۷	۳۳/۵			
مالزی	بانک‌های اسلامی	۹۳/۸	۵۲/۱	۱۹/۶	۲۶/۶			
	بانک‌های تجاری	۶۹	۴۲	۱۱/۱	۳۴/۳			
کویت	بانک‌های اسلامی	۴۶	۵۲/۱	۲۶/۹	۲۱/۸			
	بانک‌های تجاری	۷۳/۴	۳۰/۲	۴۴/۷	۱۲/۴			
ترکیه	بانک‌های اسلامی	۶۱/۸	۴۶/۶	۱۸/۳	۲۷/۷			
	بانک‌های تجاری	۷۲/۱	۴۹/۷	۱۳	۳۰/۵			
امارات متحده عربی	بانک‌های اسلامی	۵۵/۸	۴۰/۱	۱۰/۷	۳۵/۶			
	بانک‌های تجاری	۶۴/۹	۳۵/۷	۱۲/۸	۴۹			
قطر	بانک‌های اسلامی	۶۶/۸	۳۰/۱	۲/۲	۸۰/۵			
	بانک‌های تجاری	۶۰/۶	۲۸/۱	۳/۵	۶۴/۷			
عربستان سعودی	بانک‌های اسلامی	۸۰	۳۳/۹	۱۰/۱	۵۹/۶			
	بانک‌های تجاری	۶۹/۶	۳۸/۱	۴/۷	۴۷/۴			

مأخذ: شجری، ۱۳۸۹.

۵. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

زمانی که کشورهایمانند ایران و پاکستان تصمیم گرفتند بانکداری اسلامی را در تمام بخش‌های بانکی به اجرا در آورند برخی از کشورها اجازه دادند که بانک‌های اسلامی در کنار بانک‌های سنتی و متداول به فعالیت پردازند. در ایران قانون بانکداری اسلامی در سال ۱۳۶۲ به تصویب رسید و بانک‌ها ملزم شدند در عرض سه سال تمام عملیات خود را در قالب بانکداری بدون ربا انجام دهند. در پاکستان اجرایی‌شدن بانکداری اسلامی بتدریج رخ داد و در سال ۱۹۸۵ نخستین مرحله تطبیق کل نظام مالی با موازین اسلامی تکمیل گردید. بانک مرکزی پاکستان برای رشد بانکداری اسلامی سه استراتژی تأسیس بانک‌های کاملاً اسلامی نوپا با مشارکت بخش خصوصی، ایجاد بانک‌های تجاری به عنوان مکمل بانک‌های اسلامی، ایجاد یک باجه مخصوص عملیات بانکداری اسلامی در تمام شعب بانک‌های تجاری را در دستور کار خود قرار داد. در پاکستان تجربه مشاوران بانکداری اسلامی، حسابداران مربوطه، سیاست‌های حسابداری و محاسبه سود و زیان نیز کاملاً در اجرای بانکداری اسلامی رعایت شده است.

بخش بانکداری اسلامی در دفاتر سرپرستی و ادارات مرکزی بانک‌ها نیز تأسیس شد. در این بخش‌ها پژوهشگران ویژه شریعت اسلامی و همچنین کمیته ویژه بانکداری اسلامی برای ارائه خدمات مختلف در مواقع لزوم تشکیل شد. مالزی کشوری با دو نظام مالی و بانکی است در سال ۱۹۹۳ بانک مرکزی این کشور طرحی با عنوان طرح بانکداری بدون ربا را به اجرا در آورد و در سال ۱۹۹۶ بانک ملی مالزی با هدف انتشار جزئیات عملیات بانکداری اسلامی (ترازنامه، حساب سود و زیان) صورت مالی را به عنوان الگو برای نهادهای بانکی ارائه‌دهنده خدمات بانکداری اسلامی منتشر کرد. بانک مرکزی مالزی همچنین با هدف افزایش دقت و یکپارچه‌کردن تفسیرها از قوانین شریعت بین بانک‌ها و نهادهای مالی، شورای ملی مشورتی بانکداری اسلامی را در سال ۱۹۹۷ تأسیس کرد. این نهاد بالاترین نهاد برای نظارت شورای ملی مشورتی بانکداری اسلامی در مالزی است و کشورهای دیگر نظیر، مصر اردن، سودان، عربستان سعودی، بنگلادش، ترکیه و انگلیس دارای یک یا چند بانک اسلامی در سیستم بانکی خود هستند که در این بانک‌ها عملیات بانکی براساس قوانین شریعت انجام می‌گیرد و مبنی بر سه اصل تسهیم سود و زیاد و اصلی مبتنی بر هزینه و دستمزد و اصل خدمات بدون بهره می‌باشد. نظام بانکی در اکثر کشورهای اسلامی و بعضاً غیراسلامی از خدمات یک نهاد ناظر شرعی در سطوح مختلف و تحت عناوین گوناگون مانند هیأت شریعت، شورای شریعت (فقهی) و کمیته شریعت جهت تطابق و سازگاری خدمات ارائه‌شده توسط بانک با قوانین شریعت اسلامی و اجرای صحیح و بانکداری بدون ربا بهره می‌برد.

اگرچه منظور از طرح مباحث بانکداری اسلامی در سایر کشورها الگوبرداری کامل از آنها نیست لذا تجربیات سایر کشورها می‌تواند برای نظام بانکی کشور راهگشا باشد و با بهره‌گیری از این تجارب در طرح تحول نظام بانکی کشور تا حدی از ابهامات و مشکلات موجود کاسته شود لذا در این راستا مواردی به شرح ذیل قابل توجه می‌باشد:

- با توجه به اهمیت نظارت در نظام بانکداری اسلامی (بدون ربا) با در نظر گرفتن تجربه سایر کشورها یک کمیته شرعی مستقل و دارای قدرت اجرایی متشکل از فقیهان آشنا به مسائل بانکی و اقتصاددانان معتقد به اجرای بانکداری اسلامی (بدون ربا) قابل بررسی است، بطوری که این کمیته قادر باشد علاوه بر نظارت بر دستورالعمل‌ها و تصمیمات متخذه به منظور اطمینان از انطباق آنها با قوانین شرع بر اجرای بانکداری اسلامی (بدون ربا) نظارت کند و با سنجش نظام بانکی، رهنمودها و راهکارهایی برای بهبود و اصلاح پیشنهاد نماید.

- از آنجا که به نظر می‌رسد هیچ تعریف یا تفسیر روشنی از ربا و انواعش در حوزه فعالیت‌های بانکی در قانون عملیات بانکی بدون ربا و ملحقات آن ارائه نشده است (که این امر می‌تواند بستری برای انحراف از مسیر موردنظر به ویژه در مورد مصادیق مشتبه فراهم سازد) بنابراین به نظر می‌رسد قوانین باید به صورتی روشن و شفاف وضعیت موضوعات کلیدی و اصلی در بانکداری بدون ربا از جمله تعریف و تبیین ربا در حیطه فعالیت‌های بانکی و چگونگی توزیع سود و زیان را مشخص نماید.

- بانک اسلامی اردن پیش از بکارگیری سپرده‌ها دو نسبت مشاع یکی به منظور توزیع سود بین بانک و سپرده‌گذاران (حق الوکاله) و دیگری برای توزیع سود بین سپرده‌گذاران اعلام می‌نماید. این امر موجب شفاف‌شدن مشکلات نظام بانکی، کمک به فعالیت‌های بانکی و نیز مؤثر در جلب اعتماد متدینین می‌باشد، لذا به نظر می‌رسد این رویه می‌تواند به جای پرداخت سود علی‌الحساب در نظام بانکی کشورمان مورد بررسی قرار گیرد.

- به منظور جلوگیری از تعیین اعتبارات پرداختی و نیز حمایت از بدهکاران با قدرت‌های پایین می‌توان مانند بانک اسلامی اردن به تأسیس صندوق بیمه دوجانبه اقدام نمود، بطوری که گیرندگان تسهیلات عضو این صندوق شده و در صورتی که هر یک از اعضا در پرداخت بدهی با مشکل مواجه شده و قادر به پرداخت آن نباشند، صندوق مبلغی از آن را در شرایطی معین باز پرداخت می‌کند.

- مضاربه در نظام بانکی کشور محدود به فعالیت‌های بازرگانی است در حالی که در برخی از کشورها مضاربه دارای دامنه وسیع‌تری است و عامل مضاربه به عنوان امین محسوب شده و تنها ضامن خسارت‌هایی است که در اثر کوتاهی و با تخلف وی از شرایط حاصل شود و سایر خسارت‌ها متوجه صاحب سرمایه است و براساس قراردادهای تنظیمی از سوی بانک مرجعی برای

حل اختلاف بانک و عامل مضاربه در نظر گرفته است. با توجه به این تجربه در کشورهای دیگر به نظر می‌رسد که بررسی مضاربه در فعالیت‌هایی غیر از فعالیت‌های بازرگانی در حیطه فقه شیعه بلامانع باشد.

منابع

- بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، پژوهشکده پولی و بانکی.
- تقی‌پور، انوشیروان (۱۳۹۰)، "مروری بر بانکداری اسلامی: قراردادهای ابزارهای مالی جدید اسلامی"، *هفته‌نامه خبری تحلیلی برنامه*، سال نهم، شماره ۴۰۹.
- حبیب بانک لیمیتد، بی‌تا، *بانکداری بدون ربا در پاکستان*، ترجمه و تدوین عباس پور آزاد، تهران: بانک ملی ایران.
- حسن‌زاده، علی و زهرا سلطانی (۱۳۸۵)، "بررسی تطبیقی کارایی و عوامل مؤثر بر آن در نظام بانکداری اسلامی".
- خان، محسن و عباس میرآخور (۱۳۷۰)، *مطالعات نظری در بانکداری اسلامی*، ترجمه محمد ضیائی بیگدلی، تهران: خان، محسن و عباس میرآخور (۱۹۸۶)، *مطالعات نظری در بانکداری و مالیه اسلامی*، مؤسسه بانکداری ایران.
- خبرگزاری تقریب (۱۳۸۹)، "توجه ترکیه به بانکداری اسلامی"، *کد مطلب ۲۳۶۲۴* www.taghribnews.
- خواجویی، علی اکبر (۱۳۶۰)، *بانکداری اسلامی در پاکستان*، تهران: بانک کشاورزی.
- روزنامه تفاهم (۱۳۸۹)، "بانکداری اسلامی و ابزارهای مورد استفاده در کشورهای مختلف"، *سال ششم*، شماره ۸.
- روزنامه دنیای اقتصاد (۱۳۸۵)، *شناسنامه بانکداری اسلامی*، ترجمه مسعود رضا طاهری، شماره ۲۳۴۸.
- روزنامه سرمایه (۱۳۸۵)، *مالزی، کشوری با دو نظام بانکی مستقل*، ترجمه محمدعلی آذری‌نیا، شماره ۲۶۶.
- شجری، پرستو (۱۳۸۹)، "چشم‌انداز بانکداری اسلامی"، *تازه‌های اقتصاد*، سال هشتم، شماره ۱۳۰، صص ۹۶-۸۷.
- شمع‌ریزی، سیدحمید (۱۳۷۰)، *بانکداری بدون ربا در جمهوری اسلامی پاکستان*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه امام صادق (ع).
- طباطبایی، رویا (۱۳۸۴)، "تجربه بانکداری اسلامی در سایر کشورها"، *پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی*.
- فرجی، یوسف و حمیدرضا فتحی آشتیانی (۱۳۸۴)، "بررسی مقایسه‌ای ابزارهای تأمین مالی در بانکداری اسلامی ایران و مالزی"، *مجموعه مقالات برگرفته از پایان‌نامه‌های منتخب کارشناسی ارشد*، مؤسسه عالی بانکداری ایران.
- کزج‌نادر، محمود و حسین صادقی (۱۳۸۲)، "بررسی کارایی بانکداری بدون ربا در کشورهای مختلف و مقایسه بانک‌های غیررئوی با بانک‌های ربوی در جهان با استفاده از روش تحلیل پوششی داده‌ها"، *فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی*، شماره‌های ۹ و ۱۰.
- ماجدی، علی و حسن گلریز (۱۳۷۳)، "پول و بانک از نظریه تا سیاستگذاری"، مؤسسه بانکداری ایران.
- مالزی امپراتوری بانکداری اسلامی (۱۳۸۶)، <http://Sepahanbank.ir>، بانکداری اسلامی.
- مجله معرفت (۱۳۸۰)، "بررسی بانکداری بدون ربا در کشور اردن و مقایسه اجمالی آن با چارچوب بانکداری بدون ربا جمهوری اسلامی ایران"، شماره ۴۱.
- مشکین، فردریک اس (۱۳۸۸)، *اقتصاد پول، بانکداری بازاری مالی*، ترجمه و تألیف حسین قضاوی.

معاونت امور اقتصادی وزارت امور اقتصادی و دارایی (۱۳۷۴)، "بررسی و ارزیابی بانکداری بدون ربا در ایران"، (منتشر نشده).

موسویان، سیدعباس (۱۳۹۰)، "اصلاح قانون و الگوی عملیاتی بانکداری بدون ربا"، گزارش منتشر نشده.

میرآخور، عباس (۱۳۷۱)، "نظریه نظام مالی اسلامی"، مقالاتی در اقتصادی اسلامی، مؤسسه بانکداری ایران.

میرجلیلی، سیدحسین (۱۳۷۰)، "ارزیابی بانکداری بدون ربا"، وزارت امور اقتصادی و دارایی، تهران.

هدایتی، رضا (۱۳۷۷)، "مروری بر اجرای بانکداری اسلامی"، سلسله مقالاتی پیرامون بانکداری اسلامی، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، تهران.

Abdullrahim, Najat (2010), "Service Quality of English Islamic Banks", Bournemouth University.

Ahmad, Waseem (2008), "Islamic Banking in the United Kingdom: Opportunities and Challenges", Kingston Business School, Lo.

Akhtar, Shamshad (2007), "Pakistan Islamic Banking: Past, Present and Future outlook", State Bank of Pakistan.

Outer, Paul (2008), "Islamic Banking in Turkey, Indonesia and Pakistan", BENERLAW Office.